

Margareta Rämgård

# Kulturbegreppet och personal i äldreomsorgen

*palliativ vård, kulturell identitet, kulturgeografi*

Artikeln problematiserar först olika perspektiv på kulturell identitet i relation till personalens berättelser om att vårda i livets slut i den kommunala äldreomsorgen. Därefter presenteras ett tredje kulturgeografiskt perspektiv som kan berika en multikulturell ansats i den palliativa vården.

## Inledning

Under några år bedrev jag som kulturgeograf deltagarbaserad forskning tillsammans med undersköterskor och sjuksköterskor i den kommunala äldreomsorgen (1). Några av dessa studier berörde vård i livets slut utifrån personalens egna erfarenheter om existentiella aspekter i vården av äldre personer (1, 2). Personalen kom från olika kommuner i regionen och ingick i fokusgrupper som anordnades av FoU Kommunförbundet Skåne. I fokusgrupper samlades personal både från mindre samhällen och större städer. Flertalet hade erfarenheter av äldre personer med olika kulturella bakgrunder och där fanns även personal som själva var inflyttade till Sverige från andra länder (3). Även om de inte explicit förde dialoger som fokuserade på kultur så lyftes ofta frågan om hur de skulle förhålla sig till människors olika etniska ursprung och kulturella identiteter i fokusgrupperna. För att belysa komplexiteten i kulturbegreppet vill jag därför problematisera dessa samtal utifrån olika

perspektiv på kulturell identitet. Kulturell identitet är svårdefinierat och står i nära förbindelse med begreppet etnicitet och de processer som berör individers och/eller gruppers identitetsskapande. Personalens dialoger beaktas i denna artikel utifrån centrala tankegångar i ett essentialistiskt och ett socialkonstruktivistiskt perspektiv. Därefter presenteras ett tredje kulturgeografiskt perspektiv för att tillföra ytterligare en dimension till en multikulturell ansats i den palliativa vården.

## Kulturella identiteter som något beständigt och varaktigt

*Essentialism* har sina rötter i den senare delen av 1800-talet och ger uttryck för en kulturell identitet som består av olika sociala och kulturella karakteristika som medlemmar i en specifik grupp besitter. Det här perspektivet beskriver ofta den kulturella identiteten som något som en gång för alla är given. Etnicitet och kulturell identitet i ett essentiellt perspektiv relateras ofta till olika drag som ögon-



**Margareta Rämgård** är kulturgeograf och lektor i vårdvetenskap på Malmö Högskola, där hon arbetar med hälsogeografiska aspekter på vård och omsorg bland annat i kommunal äldreomsorg samt utvecklar deltagarbaserade metoder i aktionsforskning. Hälsogeografi är ett akademiskt ämne som belyser hur människor samspelar med sin omgivning och hur sociala relationer och sociala sammanhang påverkas av olika platser och miljöer för att ge hälsa och välbefinnande.

färg, hårfärg, gruppens språk, ursprung och historia samt nationalitet. Det är tämligen vanligt att personal i vården använder essensialism i sitt språkbruk. Det kommer ofta till uttryck i speciella slutsatser när personers specifika handlande beaktas utifrån deras etniska bakgrund. Torres & Magnusson (4) ger i sin bok om invandrarskap, äldreomsorg och omsorg flera exempel på hur personal bemöter invandrare ur ett sådant perspektiv.

Detta perspektiv kom ofta till uttryck i olika möten när personalen reflekterade över sin arbetssituation och efterfrågade kunskap om hur olika kulturer fungerade. De uttryckte att de inte upplevde något problem med att bedriva en god omvårdnad med personer från annan kulturell bakgrund rent generellt. Däremot kände de sig besvärade av att möta döden tillsammans med dem. De upplevde att de som personal inte hade tillräcklig kunskap för att hantera frågor inför döden ur ett kulturellt perspektiv. De upplevde även att de inte hade nog kännedom om hur olika kulturer själva hanterade mötet med döden.

Personalen refererade ofta till migrationsprocessen när de skulle förklara behovet av att förstå olika kollektiva kulturella identiteter. Migration innebär att

En annan återkommande dialog hos personalen relaterade till deras svårigheter att möta främmande kulturer olika den svenska. De gav uttryck för en ständigt återkommande rädsla och främlingskap för dessa personers kulturella bakgrund. Den kom till uttryck i att de var rädda för att göra fel och minska den äldres värdighet inför döden. Dessa svårigheter aktualiserades oftast om de skulle möta personer som inte hade sitt ursprung i en västerländsk kultur. När de talade om svårigheten att förstå olika etniska gruppers behov så beskrev de alltid etniska grupper utanför en etnocentrisk kontext, till exempel muslimer.

Personalens handlande utgick från en erfarenhetsbaserad förståelse av kulturell identitet där deras kulturförståelse ofta tog utgångspunkt i ett essentiellt synsätt på kultur och där etniciteten betraktades som något tidigare bestämt, beständigt och fast, en slags kulturell kärna. Tanken var naturligtvis välmående men följderna av detta blev att de förebrådde sig själva för att de inte kunde alla kulturella koder. De ansåg därför att de borde besitta en specifik *kulturell kompetens* för att förstå alla dessa olika kulturella identiteter, så att de skulle kunna stötta äldre personer och deras anhöriga i en palliativ fas. Personalen uttryckte ock-

---

*»Det finns ingen gång som man upplever  
en sådan tillfredsställelse i sitt arbete  
som när man kommer  
riktigt nära en annan människa.«*

---

en person av olika skäl lämnar sitt hemland för att mer definitivt flytta till ett annat land. Vid ankomsten till det nya landet så går personer igenom en integrationsprocess där de först uppfattar allt som nytt och främmande för att sedan allt mer integreras. Flera studier om identitet under migrationsprocessen konkluderar att personer som migrerar har dubbel identitet eller ofta förändras som personer när de migrerar. Personalen menade att migration ofta innebar en separationschock och en slags identitetsförlust när personer lämnade sin ursprungskultur och flyttade till Sverige och detta gjorde tillvaron besvärlig för dem. I relation till döden menade vårdpersonalen att det var en av deras uppgifter att stimulera och förstå personers kulturella identitet, det vill säga deras ursprung, så att de kunde hjälpa dem att uppnå en form av meningsfullhet inför döden. Det fanns således ett förgivettagande att det var ursprungskulturen som utgjorde den döende personens kulturella identitet i den palliativa vårdkontext som personalen representerade.

så att en betydande förståelse om andra kulturers uttryckssätt i samhället skulle kunna förebygga en allmän tendens till rasism, och de ville därför gärna lära sig mer om andra kulturer. De utgick ofta ifrån att det var ursprungslandets specifika kollektiva kultur som gav äldre personer i palliativ vård mening och betraktade dessa äldre personer utifrån deras ursprung när de gav omsorg och omvårdnad i livets slut.

### **Kulturell identitet som något som är i ständig konstruktion**

Ett *socialkonstruktivistiskt* perspektiv skiljer sig från ett essentiellt eftersom det betraktar kulturell identitet som något som är konstruerat via sociala, ekonomiska och historiska omständigheter. En kulturell identitet har ingen kärna utan kan förändras över tid beroende på olika situationer och händelser. Den kulturella identiteten måste därför förstås i ett vidare perspektiv än utifrån etnicitet, religion eller nation menar dess företrädare (4).

Det fanns en återkommande paradox mellan *kontinuitet* och *förändring* som ständigt var närvarande i samtalen med personalen. Det konstruktivistiska synsättet att identiteter och roller skiftar över tid förekom ofta i personalens berättelser om existentiella svåra situationer i vården. Personalen gav uttryck för att människor som lever i livets slut, också lever i en föränderlig värld. Även om en persons tid är utmätt står deras vardag under ständig förändring, menade

Samtalen kan relateras till Edvard Saids (5) teori om etnocentrism (ett västerländskt perspektiv på världen) där han visar på rädslan för den andre, den som är så olik mig själv. Personalens resonemang kan också relateras till Stuart Halls (6) teori kring identitet och diaspora som beskriver identitet som något som är delvis rumsligt positionerat, det vill säga att personer har »rötter« i ett främmande land men sitt hem i ett annat. Hall problematiserar kulturell identitet och menar att

»Människor som lever i livets slut,  
lever också  
i en föränderlig värld.«

flera av dem. De diskuterade detta utifrån att relationer med närstående så ofta förändras över tid vid svår sjukdom. Bland annat därför att personers sjukdomsbild i en palliativ process påverkar hela familjen och deras inbördes relationer. Men samtidigt som personalen så starkt gav uttryck för att varje situation var unik, så återkom de ständigt i samtalen till att det var angeläget att äldre personer i livets slut kunde *bevara sin kulturella identitet* och utföra sina rutiner som de alltid gjort för att få en värdig avslutning av sitt liv. Det tycks därför som själva fenomenet kultur ständigt betraktades som något fast och oföränderligt i personalens olika berättelser.

Samtidigt var personalen missnöjda när de själva blev betraktade utifrån etnicitet och kulturell bakgrund. På ett av boendena fanns personal som talade flera språk och som hade anställts för att förbättra den kulturella kompetensen i vården och uppnå en »kulturell förståelse« för olika kulturers syn på döden. Personalen själva var mycket upprörda över detta eftersom de inte uppfattade sig själva utifrån kulturellt ursprung. De reagerade också kraftfullt på att vård i livets slut skulle relateras till olika former av kategori-boenden, där personal skulle anställas utifrån kulturell bakgrund.

### Slutdiskussion

Det fanns således en ambivalent inställning i personalens allmänna syn på äldre personers kulturella identitet i relation till vård i livets slut. Hos äldre migranter betraktades den ofta utifrån en sorts ursprungskultur som präglades av ett essentiellt perspektiv på kulturell identitet. När personalen sedan själva blev betraktade utifrån samma föreställning reagerade de däremot kraftigt och hänvisade till att deras egna kulturella identiteter inte var viktiga i den palliativa vården.

alla människor skriver och talar utifrån en specifik tid och plats, det vill säga utifrån en specifik kultur och historia. Allt vi säger är »kontextuellt« och därmed »positionerat« (6). Låt oss därför diskutera hur tid och plats kan påverka kulturell identitet.

### Det kulturgeografiska självet

Enligt psykoanalytikern Erik Eriksson (7) grundas vår identitet i hur personer under sin barndom successivt lär sig att identifiera sig med andra. Han menar också att vår identifiering kan vara relativ, vilket gör att våra identiteter kan förändras över tid, men Erikson hävdar också att trots olika förändringar under en livstid är det ändå något som förblir detsamma i en persons identitet (7). Även moderna samhällsteoretiker som Anthony Giddens (8) och Manuel Castell (9) anser att vi lever i en globaliserad värld som hela tiden förändrar våra identiteter men att vi någonstans ändå har en kärna, ett själv som är kontinuerligt och som innebär att vi kan upprätthålla en sorts historia om oss själva i relation till vår omvärld.

Margaret Archer (10) är en intressant sociolog som skiljer mellan en *personlig identitet* och en *social identitet*. Hon menar att delar av jaget är i en process av ständig förändring, medan det finns en kärna som vi bär med oss som tar utgångspunkt i kroppens interaktion med sin omgivning, något som hon benämner som icke-verbalt minne från våra tidiga år. På grundval av samtida resultat i neurovetenskap hävdar Archer att det finns två icke-verbala former av minnen som hjälper oss att behålla kontinuiteten i den egna identiteten. Det första minnet är »eidetic«, en typ av minne som ger ett erkännande till oss själva som individer (10, s. 138). Det andra handlar mer om olika informella färdigheter som att »veta hur« något ska göras, att känna till spelets regler i en kultur och att

förstå det utsagda. När vi växer upp lär vi oss att urskilja och på olika sätt kategorisera viktiga aspekter i miljön, och dessa viktiga aspekter varierar med de olika miljöer som barnet växer upp i. Det personliga minnet relateras ofta till landskapet och den fysiska platsen. På samma sätt som ett barn som växt upp på Grönland redan i tidiga år lär sig olika ord på snö och ett barn uppvuxet bland nomader i Tunisien lär sig att skilja mellan olika ökensand.

Platser håller ihop vårt minne och vår biografiska historia och blir betydande även för vuxna människors känslor, när de relaterar till platser och miljöer som de känner igen. Platser och landskap ger oss trygghet och svar på frågor som: Var kom vi ifrån? Vilka är vi? Vart ska vi? Om Archer har rätt så finns ingen essentiell kulturell identitet men däremot minnen relaterat till olika platser och landskap, som skapar en känsla för en plats som även kan relateras till sociala och kulturella aktiviteter. Den sortens sätt att uttrycka identitet innebär att en kulturell identitet är föränderlig över vår livstid samtidigt som delar av den präglas av ett platsminne som ger oss en biografisk förankring och påverkar vår historia (11).

Det jag vill framföra genom denna presentation är att den kulturella identiteten har ett socialt själv som hela tiden omformas i relation till situationer och händelser i en global värld. Men där finns även ett personligt själv som står för kontinuitet och igenkännande. Kvar i minnet har vi relationer till viktiga platser i vår barndom, till landskap och miljöer som haft betydelse för oss och som ofta kommer till uttryck genom våra livsberättelser. I närheten av döden gör sig dessa sig påminna. Det som ger individer en upplevelse av mening i relation till kulturell identitet är snarare minnesbilder från olika platser som står för kontinuitet och mening. Människor som befinner sig nära döden lever i en *förtätad tid*. Var personer kommer ifrån och var de känner sig hemma har stor betydelse för personer i livets slut, när de ska summera sina liv och uppleva mening.

## Referenser

1. Rämgård M; Forsgren A; Avery H. PHR in Health and Social Care for older people – Organizational learning for regional development. Journal of Education Action Research, special issue, submitted 2016
2. Rämgård M; Neiminen-Kristoffersson T. Låt inte spindelväven växa i ditt hjärta – en forskningscirkel om poesins verkningar för sjuksköterskor i palliativ vård. Lund, Kommunförbundet Skåne FoU rapportserie, 2010, no 3, s. 1–68
3. Cuesta M, Rämgård M. Intersectionality in elderly care. International Journal of Qualitative studies on health and well-being. 2016; 11: s. 1–9 doi.org/10.3402/qhw.v11.30544
4. Torres S; Magnusson F. (red.). Invandrarskap, äldreomsorg och omsorg. Lund, Gleerup. 2016; s. 1–178
5. Said E. Orientalism. London: Penguin; 2003
6. Hall S. Kulturell identitet och diaspora I: Eriksson E (red.), Globaliseringens kulturer, Stockholm, Nora Förlag; 1999
7. Eriksson EH. Childhood and Society. Harmondsworth, Penguin Books; 1965
8. Giddens A. Moderniteten och självidentiteten. Göteborg, Daidalos; 1997
9. Castell M. The information age. Economy, society and culture vol. II, the power of identity. Oxford, Blackwell Publisher; 1997
10. Archer M. Being Human. The problem of agency. Cambridge, University Press; 2000
11. Rämgård M. The power of place. Akademisk avhandling. Lund Universitet, Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi; 2006